

Satul în lucrările profesorului Ion Conea

- origine și repartiție în teritoriu -

Dr. Dragoș BUGĂ
Dr. Cristian TĂLÂNGĂ

Ion Conea (1902-1974) s-a născut în județul Olt, comuna Coteana¹. S-a atașat de Gorj de la începuturile activității sale științifice. Primele cercetări asupra satului le-a efectuat în Gorj, pe care le-a continuat, extinzându-și activitatea în toată Oltenia subcarpatică, zona plaiurilor din munții Gorjului și în alte regiuni ale țării descriind satul sub toate aspectele vieții umane. În Oltenia și îndeosebi în Oltenia de munte și subcarpatică, cu inima în Gorj, și-a desfășurat o mare parte a activității sale științifice, pe care, spunea el, a călcat-o cu piciorul pas cu pas, am străbătut-o cu toate felurile de vehicule..., am „făcut-o” și cu avionul de la vest spre est, când, datorită unei zile pline de soare a văzut tot complexul formelor de relief și întreaga activitate economică care se desfășoară în sate< unele strânse pe văi, altele risipindu-și casele pe coaste, altele înșirându-și gospodăriile pe culmile dintre ape.

Toți care au scris despre Ion Conea au scos în evidență mai mult activitatea lui din domeniul geografiei istorice, toponimiei și geopoliticii, considerându-l, pe merit, geograful care a avut cea mai mare contribuție la dezvoltarea geografiei istorice din România și unul din cei care au pus bazele toponimiei geografice. Geopolitica era considerată în perioada 1950-1989 un domeniu negativ în activitatea științifică a lui I. Conea, de unii dintre geografi noștri care nu-l acceptau, fiindcă se ridica mult deasupra lor ca pregătire profesională și cultură. Ca să-l facă să tacă, ori de câte ori era cazul, îi aduceau aminte de geopolitică. După 1989, când geopolitica a devenit la modă, cei care înainte îl blamau pe I. Conea,

îl consideră astăzi omul care a avut o viziune clară în desfășurarea evenimentelor geoistorice și în geopolitică. Ce să facem ? ăștia sunt oamenii care cântă așa cum cere stăpânirea, numai să stea totdeuna în față. Ion Conea n-a acceptat niciodată așa ceva. Pentru el mai presus de toate era adevărul științific, pe care dacă nu era lăsat să-l spună, tăcea. Ion Conea n-a pierdut nimic, dar geografia românească și în general societatea românească a pierdut mult din această cauză.

Ion Conea este cunoscut în geografia românească și în cea internațională, mai ales prin lucrările sale de geografie istorică și toponimie geografică. El abordează, însă, atunci când este cazul, în decursul celor aproape 50 de ani de activitate științifică, probleme din toate laturile geografiei. O atenție deosebită a dat-o satului. S-a implicat și în explicarea originii cuvântului **sat**, alături de istorici, toponimiști și lingviști C.Daicoviciu, Iorgu Iordan, V.Bogrea ș.a. Cu toate acestea nici până acum nu s-a ajuns la o părere unanim acceptată.

Ion Conea a realizat lucrări monografice a unor sate și studii complexe la nivel regional și național. Este singurul geograf de la noi care prezintă o sinteză a evoluției satelor din România, la nivel național, bazându-se pe cercetări amănunțite de teren și pe studiile realizate de înaintași< materialul intitulat **Geografia satului românesc**, publicat în volumul *Geografie și istorie românească*, pag.25-49, colecția Luceafărul, este un exemplu în acest sens. Ion Conea a dat o atenție deosebită studiului așezărilor rurale din România. Pe lângă studii monografice între care se numără **În munții Gorjului, un sat de munte, Sohodolul, ca într-o stațiune preistorică** (Cuvântul nr.5, 1929)< **Determinări geografice în așezarea satului Runcu** (în revista Arhiva socială,1930)< **Tismana și împrejurimile ei** (Buletinul Societății Regale Române de Geografie, 1932, LI)< **Așezările omenești în depresiunea subcarpatică din Oltenia – considerații generale** (Buletinul Societății Regale Române de Geografie, 1931, L)< **Sensul termenului „plai” la populația satelor Olteniei subcarpatice** (în colaborare cu Dragoș Bugă, în *Lucrările Simpozionului de toponimie*, 1972, Institutul de Geografie, 1975) pot fi luate ca exemplu, astăzi, de cei care încearcă să realizeze o monografie geografică a unui sat. Ion Conea a abordat în lucrările lui de geografie rurală, întregul complex de factori (fizici, istorici, economici și politici), care au contribuit la apariția și dezvoltarea așezărilor în diferite regiuni

ale țării. Printre acestea se pot cita > **Sate de ungureni din Oltenia subcarpatică** (BSRRG, 1939), un studiu care pe lângă cercetarea documentelor istorice, se bazează pe o investigație la fața locului, care i-a dat dreptul să afirme, fără rezerve, că în Oltenia subcarpatică majoritatea satelor au la origine o populație venită de peste Carpați, ca urmare a fenomenului de transhumanță. Multe din aceste sate, care se înșiră, spune Ion Conea, din Titirlești, de lângă Baia de Aramă, până la Băbenii de pe Olt, mai poartă numele de Ungureni, cum sunt > Tismana Ungureni, Bengești-Ungureni, Crasna-Ungureni, Novaci-Ungureni, Băbeni-Ungureni și multe altele.

Aproape în toate lucrările lui Ion Conea de geografie istorică și toponimie sunt analizate, în funcție de subiectul tratat, anumite aspecte din viața satelor, începând cu originea lor, dezvoltarea și repartiția în teritoriu. În lucrarea **Om și natură în Oltenia de miazănoapte** (în volumul *Geografie și istorie românească*, pag.129-151), ca și în lucrarea **Plaiul și muntele în istoria Olteniei** (1943, în volumul jubiliar *Oltenia*) descrie tot complexul fenomenelor de relief și în continuare satele cu specificul lor economic unele strânse pe văi, altele înșirându-și casele albe pe coaste, iar multe altele înșirându-se în linii, sus pe culmile dintre ape, în lungul drumurilor dintre acestea, iar mai sus în plai, unde în trecut a fost o intensă activitate umană sunt răspândite conacele locuitorilor din satele de la poalele muntelui. Întreg plaiul spune Ion Conea, pare acoperit cu un sat risipit, format din conace construite în toate locurile bune pentru o activitate specifică economiei montane. Într-o altă lucrare intitulată **O nestemată a pământului românesc, Țara Hațegului** (1937, în volumul *Om și natură*, Edit. Casei Școalelor, pag.77-89), pe care o compară cu o uriașă groapă, săpată de zei și de ape, în mijlocul munților, care o încing de jur împrejur ca un colan fermecat, în interiorul căruia drumurile o brăzdează peste tot și sate numeroase o presară. Îngrămădit sub coasta muntelui stă satul Clopotiva, unul din cele mai vechi și mai istorice ale Țării Hațegului. Tot la poalele munților Retezat stă vechiul și marele sat al Nucșoarei, risipit pe piept de plai și stâncă. În munții Hațegului sunt colibele și sălașele în jurul cărora ciobanii își petrec iarna lângă turme. În preajma cetăților dacice, în plin munte, se înșiră și astăzi o serie întreagă de sate.

Conea descrie cu verva-i cunoscută, întreg peisajul geografic al locurilor

pe unde și-a desfășurat activitatea științifică. Datorită inteligenței și imaginației a descris cu o simțire ieșită din comun întreg complexul de factori istorici și economici care au contribuit la dezvoltarea satelor și repartitia lor în teritoriu. Așa a făcut-o și în lucrarea **Loviștea. Țara de pe Olt și Lotru** (volum *Geografie și istorie românească*, pag. 165-175) unde sunt descrise satele și tot ce ține de ele, sate care s-au înfiripat aici odată cu istoria, cum afirmă Ion Conea. În această Țară a Loviștei se poate urmări întreaga evoluție a neamului românesc, datorită locuitorilor care își desfășoară și în prezent activitățile tradiționale, cu toate greutățile întâmpinate în decursul timpului, își păstrează obiceiurile și portul pe care le-au moștenit de la înaintași.

De asemenea în lucrarea intitulată **Despre ținutul Dornelor** (în volumul *Om și natură*, Edit. Casei Școalelor, pag. 47-60, 1937) pe care îl consideră ca pe o adevărată bijuterie a României, afirmă printre altele> „....cât îl cuprinzi cu ochii pare un singur sat, acolo jos pe fundu-i- așa de multe și continuu se risipesc în el localitățile omenești. Este aici, întradevăr viață românească străveche, din vremea Carpilor, care este o spiță dacică, înverșunată inamică a romanilor și de la care și-au împrumutat Carpații numele. Firul istoriei se țese aici de la începuturi”. Cineva, spune Ion Conea, ar fi bine să-l descifreze începând cu locuința, obiceiurile, datinile și moravurile, din hrisoave câte mai sunt în registrele judecătorești și în cărțile din biserici. În această Țară a Dornelor, la gol, ne spune Conea, este împărăția stânelor și a turmelor, în pădure este a sălbăticiunilor, iar de la pădure în jos, unde încep fânețele, este numai a omului. Aici locuințele temporare stau risipite la tot pasul pe culmi. În cele mai apropiate de sat stă omul și iarna, păzind în țarcuri vitele, care mănâncă pe loc fânul adunat de vară, în stoguri.

Sunt încă multe lucrări ale lui Ion Conea în care referirile la așezările rurale și peisajul rural ocupă spații importante. Nu ne permitem să le analizăm pe fiecare în parte, dar dintre ele cităm> **Din geografia istorică a Bălților Ialomiței și Brăilei** (1956)< **Pentru o scriere justă a numelor de așezări omenești** (1963)< **Margini și margineni** (1965)< **Așezări de înălțime în Carpații Meridionali. Așezările din Plaiul Bumbesților** (1969) < **Vrancea – geografie istorică, toponimie și terminologie geografică** (apărută, postum, în anul 1993).

Din cercetările făcute Ion Conea ajunge la concluzia că „distribuția

așezărilor omenești în spațiu nu o dictează și nu o explică elementele mediului geografic singure, ci ele cu istoria laolaltă. Această distribuție este, spune Ion Conea, un compromis geoistoric, dacă ne putem exprima astfel". Așezările nu se dezvoltă indiferent, oriunde< ele caută la început apele (simple izvoare, ape curgătoare, lacuri și bălți), unde au găsit apă de băut, fără de care viața nu este posibilă. În continuare caută căile de acces (drumurile), caută zonele și liniile de contact dintre diferitele regiuni geografice. De obicei, spune Ion Conea, liniile de contact sunt și linii de izvoare.

Conea atrage atenția că nu numai mediul fizic dictează poziția în teritoriu a așezărilor omenești. Intervine în acest sens și felul cum s-a depănat și se depănează viața societății omenești pe anumite regiuni, intervin, adică, și mersul faptelor istorice umane. În timpul invaziilor și războaielor omul fuge din fața acestora și se retrage într-un adăpost mai sigur, pe care Conea îl numește istorico-uman, adică dictat de istorie. Dacă fenomenele adverse durează mult timp acestea pot goli regiuni întregi de populație, cum a fost de exemplu în vremea marilor năvăliri, când stepele Rusiei ca și Câmpia Română au fost quasi-golite de populațiile autohtone, care s-au tras la adăpost din fața năvălirilor. Populația în timpul Evului Mediu pendula continuu de la munte la șes și invers, după cum dictau evenimentele istorice. Conea amintește că generalul Bauer afirmă în memoriile sale că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a găsit munții noștri mai populați decât regiunile exterioare. De asemenea Sulzer spunea, tot pentru secolul al XVIII-lea, că o năvală turco-tătărească în Muntenia redusese la jumătate numărul satelor dintr-un județ de câmpie. Harta Olteniei a lui Fr.Schwantz, din 1790, confirmă că ținuturile dinspre munte erau mult mai populate decât cele din sud. Județul Romanați avea, de exemplu, 113 sate, pe când Gorjul 125.

Așezările omenești cele mai vechi, mai statornice și mai specific românești sunt cele din partea muntelui. Atât ca mărime, cât și ca formă și structură satul de munte este cel mai românesc, afirmă Ion Conea. Satul așa-zis risipit, ca și cel răsfirat, sunt date nu numai de cercetătorii noștri, ci și de cei străini ca sate de tip românesc, după cum spune Ion Conea. Satele cu cei mai mulți moșneni (adică sate libere) sunt în partea muntelui.

Tiparul vieții sătești al neamului românesc trebuie căutat spre

munte. Dacă vrem să urmărim fizionomia și anatomia satului românesc trebuie să pornim de la centru spre margini, de la mai vechi și autentic, spre mai nou și mai puțin specific.

Istoricul roman Florus, pe care și I. Conea îl cita de multe ori, spunea > *Daci inhaeret montibus* (*Dacii se simt legați de munte*). Săpăturile arheologice din Munții Orăștiei, de la Sarmisegetuza dacică au scos la iveală că în raza cetății un număr de sate vechi se revărsau pe coastă. Dio Casius afirma că Traian pentru a cuceri cetățile dacice a trebuit să cucerească munte după munte, căci în continuu a întâmpinat rezistența populației locale. Bănuim, spune Ion Conea, că aceste sate sunt cele mai vechi și de cel mai vechi tipar autohton. Ele au gospodăriile risipite pe coaste, pe văi și pe creste. Fiecare gospodărie odihnește pe propria sa moșie. Cele mai multe astfel de sate se întâlnesc în Munții Apuseni, Munții Orăștiei și Munții Bucovinei, dar ele sunt dezvoltate și în alte zone muntoase ale țării.

Un alt tip de sat specific la noi este satul răsfirat, format din mai mulți sâmburi de gospodării, legați prin șiruri de case mai rare și mai subțiate. Acest tip de sat, afirmă Ion Conea, este de fapt un fost sat risipit, în cadrul căruia înmulțindu-se populația, a început a se ivi nuclee de mai mare intensitate de locuințe. Astfel de sate Ion Conea le compară cu o celulă organiză, în care vatra lor întreagă e protoplasma, iar pâlcurile de case mai dese sunt nucleele. Acest tip se întâlnește și în munți (Munții Apuseni), dar mai rar decât cel risipit. Aria lui de răspândire, menționează Ion Conea, este regiunea colinelor, a subcarpaților mai ales a celor din Muntenia, începând din Argeș spre răsărit și în Moldova până la hotarul Ceremușului, apoi în nordul țării între Crișul Repede și munții vulcanici. Trecerea de la satul risipit la cel răsfirat se face în natură pe nesimțite, de aceea este foarte greu să punem un hotar între ele. Este aproape imposibil, spune Ion Conea, să găsești un sat numai risipit, cât de risipit fiind, el tot va avea câte un nucleu de case mai îngrămădite decât în restul seliștii sale. În Apuseni și în Țara Hațegului aceste nuclee se numesc crânguri. În multe cazuri acestea s-au unit între ele formând un singur sat. Exemplu tipic este Clopotiva din Țara Hațegului, care astăzi a devenit un singur sat cu case îndesite una în alta (cum sunt satele de câmpie) prin unirea a patru crânguri (Săcel, Cococeni, Cioreni, Latureni), care își mai păstrează numele și în prezent în vorbirea curentă a

locuitorilor. Sunt regiuni întinse în țară cu astfel de sate împărțite astăzi în crânguri, care evoluează spre sate adunate. De obicei crângurile adăpostesc o singură spiță de oameni, adică fiecare crâng este format din gospodăriile unui singur neam. Când un sat se suprasaturează de populație, o parte din locuitori, de obicei cei tineri, pleacă în alt loc, tot pe moșia satului mamă și formează un alt sat, pe care Ion Conea îl numește sat-răsad. Acesta, menționează Ion Conea, este un proces firesc, universal, de populare a spațiului geografic (peste tot se practică în lume).

Un alt tip de sate de la noi sunt satele de tip aglomerat sau adunat, a căror patrie este șesul > Câmpia Olteniei, Câmpia Română, Dobrogea, Câmpia Tisei etc. Ele se întâlnesc și la munte, la gurile râurilor, pe conurile de dejecție, cum sunt cazuri pe valea Cernei (satele Pecinișca și Toplețu). La munte predomină însă risipirea, iar în Subcarpați răsfrirarea. Datorită predominării lui în Subcarpați se poate numi satul românesc subcarpatic, de multe ori înșirat pe două rânduri în lungul apelor sau al drumurilor, cum este cazul în Oltenia.

De multe ori, spunea Ion Conea, nu este vinovată numai geografia (adică configurația terenului) că un sat de munte sau din altă parte este un sat adunat sau compact sau cu altă structură, ci cauza poate să fie și de alt ordin > social-administrativ sau social-politic, cum a fost cazul satelor de munte din Oltenia, care în baza Regulamentului Organic s-a dat ordin ca aceste sate să fie scoase din munte (de pe versanții muntelui) la linie, jos la baza muntelui. Deci organizarea actualei vetre a lor, jos sub munte, se datorează unor factori de ordin social-administrativ. Și în alte locuri din țară s-a întâmplat asemenea fenomene. De exemplu, într-un document din 1792 printre altele se spune "veni poruncă ca satele de la Caransebeș până la Orșova Veche, toate câte vor putea la drumul mare să se scoată, să se regulească (organizeze), și așa (în 1793) seliștile cu cuiburile ce făcuse se sparseră și la drum ieșiră. După 10 ani unele sate începură a căuta, cu multe rugăciuni, ca iar la săliștea lor cea veche îndărăt să se mute și slobozenie căpătară"

Ion Conea atrage atenția să nu cădem în greșeala de a căuta explicația mărimii, structurii, texturii, formei și activității economice a unor așezări numai în factorii geografici, căci acestea se datorează, de multe ori, unor factori de altă natură socială, istorică, economică etc. De aceea cercetătorul trebuie să găsească factorul sau factorii care au determinat

organizarea unui sat sau a unor sate și să determine de la caz la caz care sunt acestea, căci în natură lucrurile sunt totdeauna, mai complicate decât stau scrise și categorisite în cărți.

Satele pot varia ca număr și mărime în funcție de poziția lor în teritoriu. Satele la șes, spune Ion Conea, sunt ca izvoarele din munții calcaroși, puține, dar mari, în timp ce satele din munte sunt ca izvoarele în munții cristalini, mici și multe. La șes, în multe locuri, puținătatea apei, ca la noi în Bărăgan, explică în mare parte numărul redus al satelor.

Așezările omenești s-au dezvoltat în anumite locuri în funcție de condițiile oferite de mediul geografic și cel istoric. Conea citează în acest sens pe Fr. Ratzel care spunea că o bucată de omenire și o bucată de litosferă organizată fac un stat iar în continuare pe Plinius izvoarele fac satele și orașele (condiția primordială pentru nașterea unui sat este apa de băut). Am putea spune și noi, zice Ion Conea, un izvor, o bucată de loc și ceva oameni – iată satul, satul pe care Ion Conea l-a descris ca nimeni altul în toate lucrările sale. Conea a iubit satul, a iubit omul simplu, țăranul român, căruia i-a cunoscut suferința. A iubit glia strămoșească și a ținut să se reîntoarcă și să rămână pentru totdeauna la pământul de la „țară” unde a văzut lumina zilei și s-a șters pentru prima dată sudoarea frunții cu măneca cămășii făcută în casa părintească. A vrut să fie aproape de părinți și de cei dragi, departe de zgomot, în mijlocul naturii, care i-a fost laboratorul de cercetare și i-a adus liniștea sufletească. L-a chemat satul care l-a dăruit societății, ca să-l aibă permanent în mijlocul lui. Acolo în Coteana Oltului (satul lui natal) unde a văzut lumina zilei, a vrut să doarmă somnul de veci. Acolo și-a dorit mormântul. A plecat dintre noi cu satisfacția sufletească că și-a făcut datoria de om, de dascăl și de român.

Ion Conea n-a dat cât ar fi putut să dea în geografia românească. De vină nu a fost el, ci cei care s-au opus adevărului științific. Cu toate acestea Ion Conea trăiește printre geografi, istorici, toponimiști și etnografi prin tot ceea ce a scris. Prin lucrările sale, prin îndemnuri la muncă și prin exemplu personal a contribuit la dezvoltarea pasiunii pentru cercetarea științifică în rândurile geografilor.

Și-a consacrat întreaga viață cercetării științifice, lăsând studii de o deosebită importanță pentru descifrarea trecutului poporului român. A fost unul dintre fondatorii geografiei istorice din țara noastră și cel care

a pus bazele toponimiei geografice din România. Opera sa ne-a rămas mărturie în acest sens. Cine n-a cunoscut-o este bine și necesar să o cunoască. Cei care au cunoscut-o sunt datori să o aprofundeze și să o facă cunoscută tuturor geografilor, istoricilor, toponimiștilor și etnografilor, lucrările lui fiind o sursă de inspirație pentru toți care lucrează în aceste domenii. Numai așa ne facem datoria față de cel ce a fost geograful istoric și toponimistul geograf Ion Conea, ne facem datoria față de geografia românească și față de noi, cei care trebuie să continuăm cercetările în domeniul geografiei istorice, toponimiei geografice, geopoliticii și geografiei satului, ca un omagiu adus profesorului Ion Conea, cel care a depus o pasiune greu de egalat în cercetarea fenomenelor din aceste ramuri ale științei românești.

NOTE:

1 Fiu de țăran cu 5 copii, este remarcat de la început de către învățătorul lui ca un element cu o inteligență ieșită din comun. La absolvirea claselor primare învățătorul insistă, pe lângă părinții săi, să-l dea la învățătura mai departe. Lipsiți de mijloace materiale ezită. Ca să-i determine îi cheamă la școala ca să vadă cum se prezintă copilul lor la învățătură. Tatăl, fiind preocupat cu ale gospodăriei, nu poate să meargă ducându-se în schimb mama care asistă la o lecție de clasă. Întoarsă acasă, cu lacrimi în ochi, îi spune soțului „Gheorghe, copilul nostru Ion vorbește mai frumos ca învățătorul. Trebuie să-l dăm la învățătură. Va fi greu, dar poate mai târziu ne va scăpa și pe noi de unele greutăți.” Se hotărăsc să-l facă învățător. Cu mari sacrificii (își vând boii) adună ceva bani. Toamna, tatăl își ia copilul de mână și pleacă cu el la margine de țară, în Constanța lui Ovidiu, și îl înscrie la școala normală. Profesorul geograf Constantin Brătescu era directorul Școlii normale din Constanța. El a întrezărit în elevul Conea omul care are calități intelectuale superioare celor din jur și-l trimite în lașii lui Eminescu, să-și facă studiile la „Liceul Internat”. Satisfacția a fost mare pentru îndrumătorul lui. Numele elevului Ion Conea a rămas înscris pentru totdeauna cu litere de aur pe placa de onoare a liceului (premiant de onoare din clasa I până în clasa a VIII-a), ca un omagiu adus celui care i-a dat posibilitatea să urce treptele acestei instituții de cultură. La absolvirea liceului, neavând posibilități materiale să urmeze cursurile unei facultăți, a vrut să renunțe. Numai suportul moral și material al profesorului Constantin Brătescu l-a determinat să se înscrie la Facultatea de Științe, secția de geografie a Universității București, unde a fost numit de profesorul Simion Mehedinți (1868-1962), șeful catedrei de geografie, asistent, încă înainte de a-și lua licența, la numai 21 de ani.